ИЗВЕСТИЯ НА МУЗЕИТЕ ОТ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ
REPORTS OF THE MUSEUMS IN SOUTH BULGARIA

1975, том I, с. 125—135
1975, vol. I, p. 125—135

Постъпила на 15. IV. 1975
Enlisted on 15. IV. 1975

ОПИС НА КРЕПОСТИТЕ В КРУМОВГРАДСКО

ИВАН БАЛКАНСКИ

A DESCRIPTION OF THE FORTRESSES IN KRUMOVGRAD DISTRICT

IVAN BALKANSKY

ABSTRACT. Krumovgrad district occupies the central part of the Eastern Rhodopes. Along the valley of Krumovitza river — a right affluent of Arda river — remnants from fourteen fortresses have been found. Three of them are of Thracian the other eleven of medieval origin. They have guarded the ancient and medieval road from Arda river towards Gyumurdjinna and prove to be monuments of old-time fortress building.

Крумовградско заема централната част от Източните Родопи. В този обширен лабиринт от планински върхове изпъкват с височината си: Мъгленика — по българо-гръцката граница, веригата Стръмен рид, която почва от прохода Маказа и завършва със стръмните скатове над р. Арда, и планинската верига Ирантепе, която започва от центъра на Мъгленика, върви успоредно със Стръмен рид и завършва като него над р. Арда.

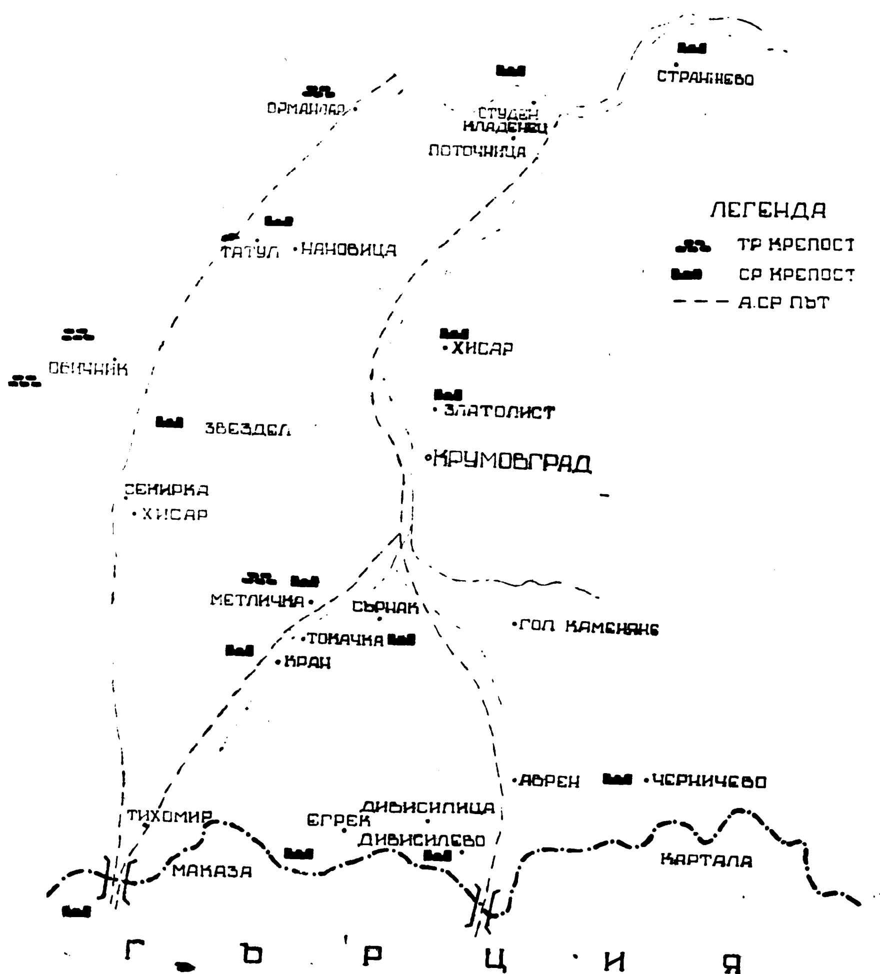
Десен приток на Арда е р. Крумовица. Нейната долина открива през прохода Маказа естествен и пряк път.[1] За охраната му, а също и на съществуващите от дълбока древност до края на Средновековието в този край селища са били построени и използвани много крепости.

I. ТРАКИЙСКИ КРЕПОСТИ

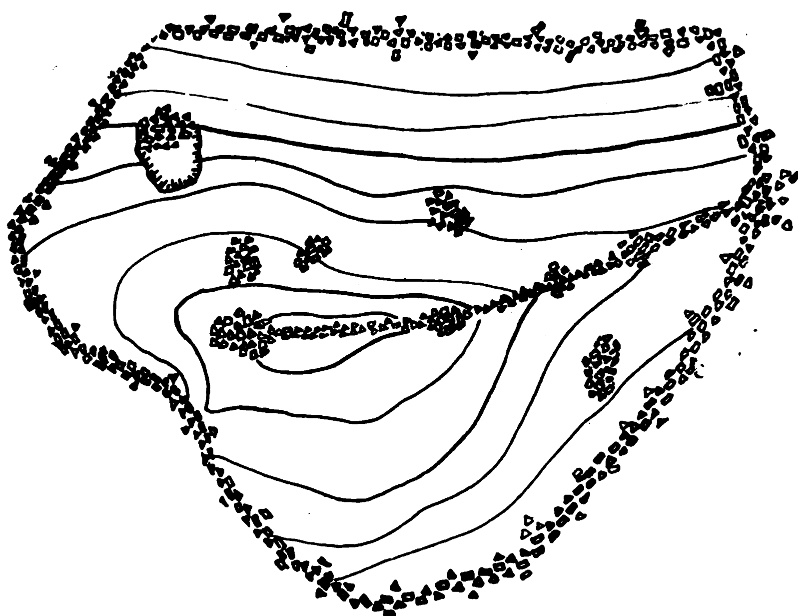
1. Останки от крепост са открити при с. Орманлар. Тя се намира на 300 м южно над селото в м. Църквището. Това име идва от съществувалата тук крепост със средновековна църква. Самата крепост е тракийска, с форма на неправилен трапец и размери: 115×110×85×35 м (вж. картата и обр. 1). По средата на крепостта има натрупани камъни в права линия, с което се разделя на две части. В източния край стърчи висок 6 м, продълговат камък, считан за свещен. Наблизо има тюлбе, почитано от околното население. През Средновековието крепостта е използвана, без да е преустроявана стената. Камъните са подредени с равната страна от външното и вътрешното лице без спойка.

2. В землището на с. Обичник има две крепости: голямата и малката. Те се намират на 390—450 м северозападно от селото. По натрупаните камъни от разрушената стена се вижда, че имат форма на неправилни кръгове с диаметър 195 и 170 м (вж. картата). Стените имат приблизително дебелина 2 м, зидани са с едри каменни блокове без спойващ разтвор.

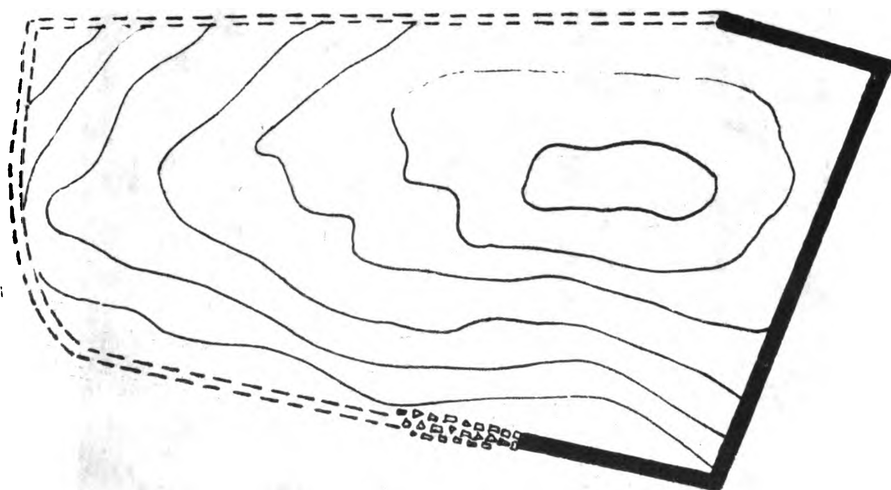
3. Крепостта при с. Метличка се намира на 150 м северно над селото (вж. картата). Целият връх е покрит с едри, обработени и недялани камъни от разрушената стена. На терена се очертава правоъгълната форма на крепостта. Стената от север с дължина 25 м е зидана от необработени едри камъни без спойващ разтвор (обр. 2). Тя е дебела 2,20 м, запазена е до 0,70 м височина. В западния край крепостта е преустроена през Средновековието. В този край стената очертава П с размери 8×12×9 м. Зидарията е изпълнена с ломени, обработени от лицевата страна камъни,

Карта на крепостите в Крумовградско
Carte des forteresses dans la région de Kroumovgrad

Обр. 1. Скица на тракийската крепост при с. Орманлар
Fig. 1. Esquisse de la forteresse thrace près du village de Ormanlar

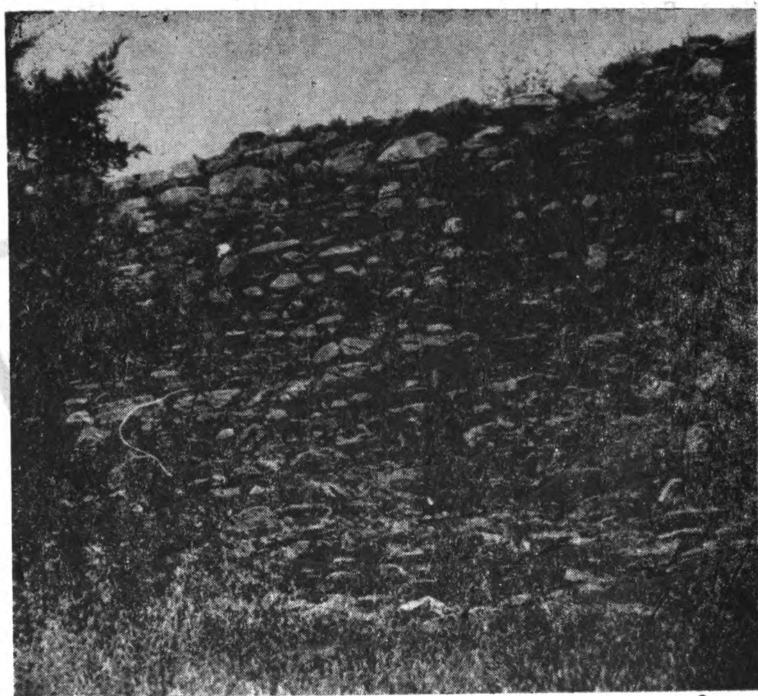
Обр. 2. Скица на крепостта при с. Метличка
Fig. 2. Esquisse de la forteresse près du village de Métlitchka

споени с бял хоросан. Останалите части от крепостната стена са разрушени.[3]

Укрепяването на тракийските селища се отнася към втората половина на второто хилядолетие пр. н. е. Населението вдигало по високите върхове крепости. Там се укривали стеклите се при нашествие хора, добитъкът и преносимото имущество.[4] Върховете, на които са строени крепостите, са отвесни, поради което от южната страна няма стена. При строежа не са издълбавани предварително основи на стената, а камъните са полагани направо на терена. Те не са ломени. Имат размери 40×45 см, дължина 1,20 м. Нареждани са с равните страни към вътрешното и външното лице на стената. Вътрешността е запълнена с дребни камъни. В тракийските крепости липсват кули. При строежа не е употребяван спойващ разтвор.[5] Тези констатации се потвърдиха при проучването на тракийската крепост при с. Устра[6] и другите в Източните Родопи. Подобна практика е наблюдавана и в крепостите при Чертиград, Доспат, м. Столът при Севлиево, с. Равна, Михайловградски окръг, и др.[7]

II. СРЕДНОВЕКОВНИ КРЕПОСТИ

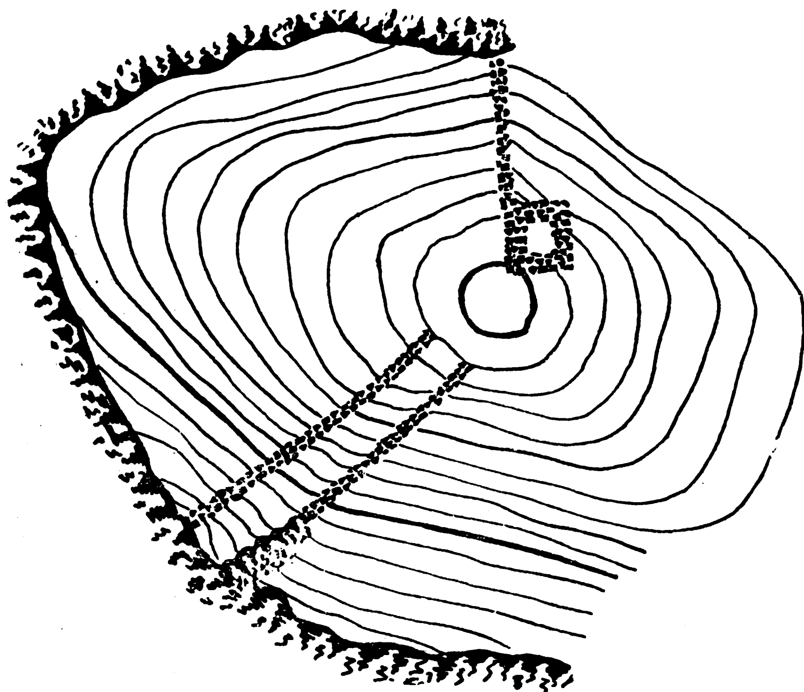
Голяма част от крепостите в Източните Родопи са строени през Средновековието (от VI до XIII в). От намерения в крепостите керамичен материал, оръдия на труда, монети, елементи от въоръжението се вижда, че те са били използвани, преустроявани, разширявани от българите най-

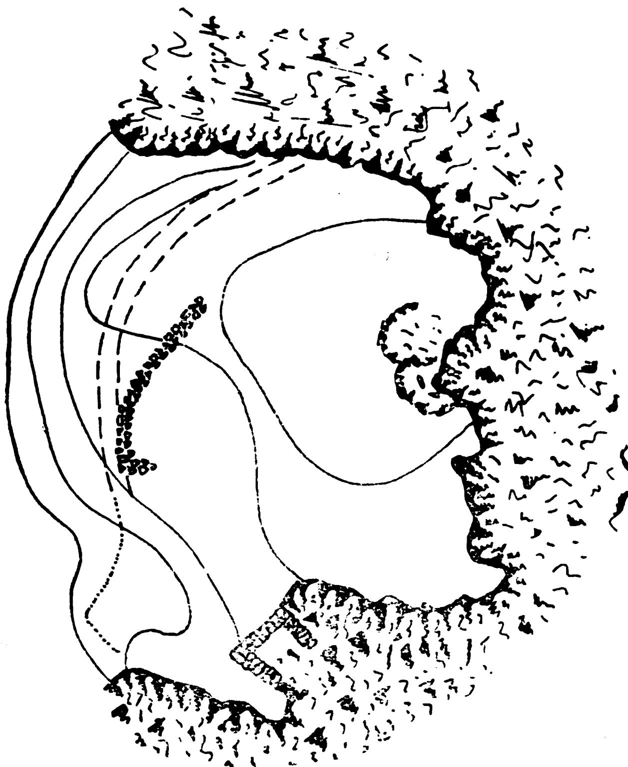
Обр. 3. Част от крепостната стена при с. Сърнак
Fig. 3. Partie de la muraille de la forteresse près du village de Sarnak

интензивно през периода на Втората българска държава.[8] Тези констатации се потвърждават и от обилния фактически материал от проучените средновековни култови сгради[9] и некрополи при тях.[10]

Височините, на които са построени средновековните крепости, имат изгодно стратегическо положение. Формата им се определя от конфигурацията на терена. Обикновено крепостната стена обикаля околовръст височината. Под стената е непрестъпна скала, а в низините река обикаля върха от три страни. Леснодостъпният край е добре укрепен. Дебелината на стената тук е по-голяма. Тя се подсилва с една или две крепостни кули. В Крумовградско те са с квадратна форма и размери 5×5, 6×6 м. Найдобре са запазени основите на кулите в крепостите при с. Сърнак (обр. 3), с. Златолист (обр. 4). Най-важното съоръжение в крепостите е стената (куртината). Тя е строена с обработени от лицевата страна ломени камъни, споени с бял хоросан. Блокажът е от ломени камъни, едра баластра и хоросан. В замазките и подовите напластявания в помещения, ползвани за водохранилища, той има червен цвят — от смесването със счукана тухла и керамика.[11] Такъв хоросан има в помещенията на крепостите при селата Татул (обр. 5), Златолист и Сърнак. Крепостните стени са запазени на височина до 4 м. Дебелината им е 1,75 до 2,00 м. В горния край е имало бойна платформа с ширина 1 м, по която са се движили бойците. Крепостните стени и кули са завършвали с бойници, от които защитниците са хвърляли стрели, копия.[12] В крепостите са живеели

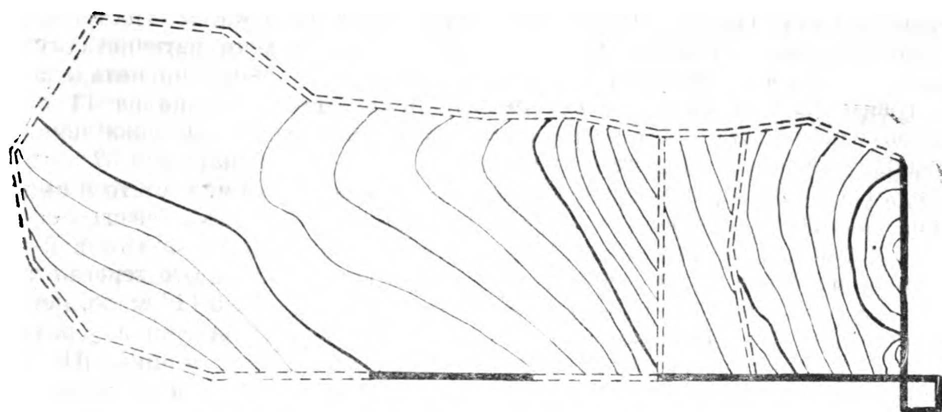
Обр. 4. Скица на средновековната крепост при с. Златолист
Fig. 4. Esquisse de la forteresse du Moyen âge près du village de Zlatoliste

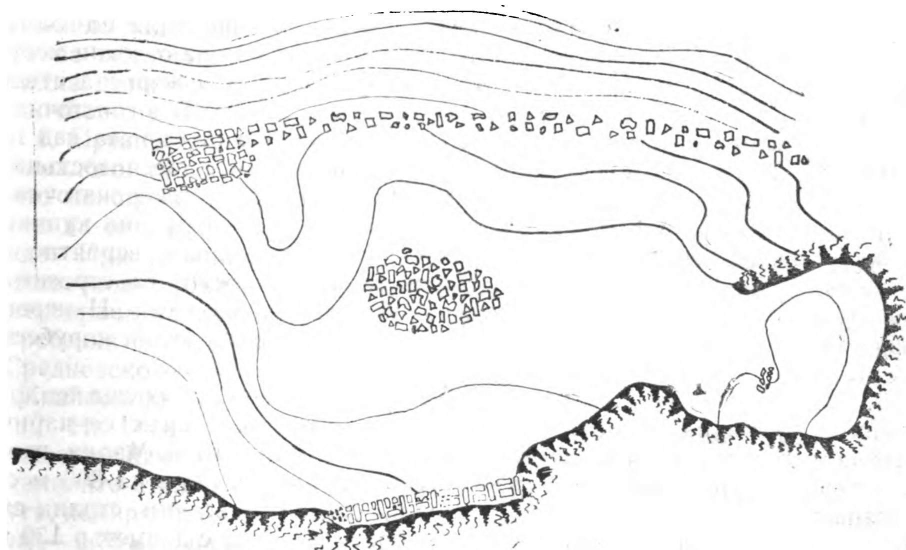
Обр. 5. Скица на Асара при с. Татул
Fig. 5. Esquisse d'«Assara» près du village de Tatoul

местните феодални владетели, администрацията, охраната. През време на неприятелско нападение населението от околните села, влизащи в територията на феодалния владетел, са се прибирали зад дебелите стени, с което са подсилвали крепостната охрана.

1. На 2 км северно от с. Храстово и на 4 км южно от с. Сърнак се намира голяма средновековна крепост. Местността се нарича кале. Под крепостта е Юзундере (гроздово дере), а р. Кесебир, идваща откъм с. Ручей, прави завой и огражда крепостта от три страни. Северният скат е почти отвесен. Най-отдалечените точки на крепостните съоръжения отстоят една от друга на 230 м. Крепостта има почти правоъгълна форма (вж. обр. 6). По-достъпна е източната част на крепостта, затова тук стената е подсилена с две квадратни кули. Първата е издадена пред крепостната стена и се намира в най-южния край на стената. Тя има вътрешни размери 5×5 м. Стената е дебела 1,80 м. Тук се намира и входът на крепостта. Това личи от заравненото пътно платно, издълбано в скалите. От кулата до горния край на източната стена има 35 м; това пространство на разстояние 11 м от кулата е разрушено. В останалите 24 м на същата стена личат следи от постройки, прилепени към нея. Това е цитаделата на крепостта. Нейното пространство се определя от една напречна стена,

Обр. 6. Скица на средновековната крепост при с. Сърнак
Fig. 6. Esquisse de la forteresse du Moyen âge près du village de Sarnak

Обр. 7. Скица на средновековната крепост при с. Кран
Fig. 7. Esquisse de la forteresse du Moyen âge près du village de Kran

построена перпендикулярно на южната стена на разстояние 35 м от източната кула. Пространството на цитаделата е 1225 кв. м. Построена е втора напречна стена на 20 м от първата и на 55 м от източната кула. Така се получава втори двор, лежащ по-ниско от двора на цитаделата. Неговите размери са 20×37 м. Южната стена в продължение на 43 м от втората напречна стена е разрушена в надземната си част. Следва нейната най-запазена част, достигаща на височина 6 м. Дължината ѝ е 32 м (вж. обр. 3). Стената прави завой в полукръг с дължина 75 м, в който е включена западната страна, както и най-издадената ѝ част към север. Северната страна е определена от конфигурацията на терена. Откъм най-източната ѝ част в продължение на 78 м липсва стена, защото теренът тук е отвесен. Останалата част от северната стена с дължина 116 м, криволичеща, следвайки гънките на местността, затваря правоъгълника. Третата част от крепостта има следните размери: дължина 126 м, ширина 41 м, в най-широката част 74 м. В горния край на разстояние 32 м от западната стена и на 11 м от северната се е образувала правоъгълна купчина от разрушения зид на малка църква. В най-високата част на цитаделата личат вдлъбнатини на три жилища, точните размери на които не могат да се определят. Стената и постройките са зидани с обработени от лицевата страна ломени камъни, споени с бял хоросан. Както в крепостните стени, тъй и в помещенията е използвана сантрачната система.[13]

2. На 6 км югозападно от с. Токачка на висок връх се намира малка крепост, известна с имената Крепостта, Кран или Крал (вж. обр. 7). На 50 м западно от нея минава пътят за прохода Маказа, а от север — черен път за селата Малкоч и Пашинци. За тази крепост има легенда, че тук са станали ожесточени битки на българските войски с кръстоносците. Под крепостта дерето се нарича Крал дере. През късните години на османския феодализъм тук е била резиденцията на местния феодал Токачлията. Стената и зидовете на помещенията в крепостта са в лошо състояние. Иманяри, търсещи златото на Токачлията, са унищожили по-голяма част от зидовете. Южният район е стръмен и затова само на отделни места, където е възможно проникването във вътрешността, е построена стена. Тя е дълга 80 м, дебела — 1,60 м, висока — до 1,50 м. В югоизточната част личат основи на сгради и стена. Останалите 25 м от стената над повърхността не са запазени. Западната страна, макар и леснодостъпна, не е застроена. Тя е с дължина 21 м. На северната и североизточната страна има зид, дълъг 6 м. В средата на крепостта е натрупана купчина камъни с продълговата форма и ориентация изток—запад, вероятно от разрушените зидове на църквата. Зидовете на крепостта са строени с обработени от лицевата страна камъни, споени с бял хоросан. Намерени са фрагменти от дебелостенни глинени съдове и няколко медни корубести монети.

3. В землището на с. Егрек има десетки местности, говорещи за драматичното време на късното Средновековие. Западният връх се нарича Бакърчал; до него е Градището, под което са селището и Марин гроб. На север са Курбанището и връх Св. Елена. Градището е на 300 м северозападно над селото. Върхът е стръмен, опасан от всички страни със зид, очертаващ от натрупаните камъни неправилен кръг с диаметър 130 м. Стената е строена с ломени и речни камъни. Нейната дебелина е 1,00 м. Входът е от североизток. На повърхността, както и в нивите на м. Сели-

щето се срещат фрагменти от късносредновековна керамика. Под крепостта, непосредствено до селището, са разкрити няколко гроба, оградени с каменни плочи, с ориентация изток—запад. В м. Марин дол има основи от църква, разрушена при налагане на ислямската религия, и християнски български гробове.

4. С. Дивисилово има махали: Букова, Пашкулска, Барчинска, Харманите, в нивите на които има средновековни селища и некрополи. Една голяма част от погребаните са с християнски ритуал (ориентация на гроба изток—запад), а по-късните са с мюсюлмански. Тази традиция е установена и в други райони на окръга, и в съседни окръзи.[14] Градището се намира на 4 км южно над селото. Стената е градена с ломени камъни. обработени от лицевата страна, споени с бял хоросан. Стената е дебела 1 м. По натрупаните камъни тя очертава неправилен кръг с диаметър 63 м, входът е от север.

5. Старото име на с. Черничево е Дутли. В миналото селото се е намирало на 5 км северно. Районът е богат на местности, илюстриращи различни периоди от живота на населението: Чакърово селище, Хорището, Илинден. На връх Карталът има поляна, наречена Делбата. При налагане на ислямската религия непреклонните са били тук съсечени. В миналото населението от северния и южния склон на Източните Родопи се е събирало на всенароден помен. Градището се намира в близост със селището. На продълговат, сравнително висок за околния терен връх е изградена малка крепост. Стените са зидани от ломени плочести камъни, споени с бял хоросан. Дебели са по 0,90 м, южната стена е дълга 92 м. Входът се намира на югоизток. Той е широк 1,10 м. Стената е висока 1,40 м. Крепостта има форма на неправилен правоъгълник с размери 97×34 м. За тази крепост има предание, че през време на османските феодални размирици и кърджалийските набези околното население се е защищавало зад тези каменни стени. Наблизо е Каурското гробе. В средата на северната част на крепостта има основи от еднокорабна, едноабсидна църква с размери 12×5 м. Зидовете са дебели 0,80 м, надземната част е разрушена при налагане на ислямската религия.

6. През Средновековието Крумовград е бил укрепено селище.[15] Както в миналото, тъй и днес се откриват основи на стената с дебелина 1,80 м, която по структура и начин на зидане е подобна на другите крепости. Може да се предположи, че районът на това селище обхваща центъра на града. При разкопаване на градската градина са разтворени няколко средновековни български гроба, които са оградени с каменни плочи, ориентирани на изток—запад, а инвентарът е същият, както при другите погребения през периода на Втората българска държава.

Средновековен некропол е имало и в района на обувния завод, шосето за Ивайловград и др.

7. На 1 км източно от с. Златолист има голям скален масив, наречен Крепостта. Южните склонове са отвесни, поради което тук не е застроено. Останалите страни на върха се укрепени с две стени, успоредни една на друга, намиращи се на 2 м разстояние (вж. обр. 4). Стените са дълги 75 м, дебели — 1,75 м, запазена височина — до 0,70 м. В най-високата част, където е бил входът, са построени две квадратни кули с размери 5×5 м. Крепостта има площ 1250 кв. м.

8. С. Хисар се намира на 4 км северно от с. Златолист. В землището на селото, на места по дворовете личат основи от стени и постройки. Това е дало и названието на селото. Стените са с размери 12×4×6 м, дебели по 1,75 м, запазена височина — 0,60 м. В нивите са разравяни средновековни български гробове.[16]

9. До телевизионната кула при с. Звездел на високия скален масив Стръмен рид има основи от кула и стена. Запазена височина на зида до 0,50 м, строена е от обработени ломени камъни, споени с бял хоросан. Стените са дебели по 1,80 м. Намирани са фрагменти от дебелостенни глинени съдове и железни предмети.

10. Запазеното и до днес езическо светилище до с. Татул през Средновековието е било укрепено със стена, дебела до 1,65 м, дълга към 34 м, и една трапецовидна кула, разположена на южната ѝ страна. Тя има размери 4×5×7×3,50 м. Стените и подът са замазани с дебел слой хоросан с червен цвят. Подземният етаж на тази кула е служил за водохранилище. На 3 м от кулата има крушообразна щерна за вода, издълбана в масивната скала.[17] В близост до крепостта или в самата нея е имало средновековна църква (разрушена), от която сме прибрали в музея един капител с релефно изображение на кръст и две колони. В землището на селото и на съседното Нановица са разкрити средновековни български некрополи с богат погребален инвентар.[18]

11. На стръмен връх при с. Странжево, наречен Балджа, се намира Градището. Крепостта е строена с обработени от лицевата страна ломени камъни, споени с хоросан. Тя има форма на кръг с диаметър 64 м. В района на Градището и около него са разкрити няколко средновековни гроба с ориентация изток—запад. Погребалният инвентар е разпилян.

Описаните в статията тракийски и средновековни крепости в Крумовградско са паметници на тракийското и средновековното фортификационно изкуство. Те са ценен извор за историята на тази българска покрайнина и следва да се знаят, проучат и запазят. Имената на някои от тях са свързани с борбата на българите против налагане на ислямската религия. Те са били пунктове за съпротива и защита на българите от феодалните османски произволи.

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

[1] И. Панайотов, Н. Папазов и К. Страшимиров — Родопи, пътеводител, С., Медицина и физкултура, 1973, с. 180—183.
[2] И. Балкански — Крумовград, пътеводител, С., Реклама, 1974, с. 13.
[3] Пак там, с. 14.
[4] А. Фол — Тракийското военно изкуство, С., Държавно военно издателство, 1969, с. 37.
[5] V. Velkov u. S. Goceva — Die Thrakische Festung Certigrad im Balkan, Thracia, 1972, S. 121, 142.
[6] И. Балкански — Тракийската крепост при с. Устра (предварително съобщение).
[7] Б. Димитров — Една тракийска крепост в Западна Стара планина, Векове, 1973, кн. 2, с. 62.
[8] С. Михайлов — Проучване на родопските крепости в Кърджалийски окръг, Родопи, 1974, кн. 1, с. 26.
[9] С. Михайлов — Средновековни църкви в Родопите, Родопски сборник, т. II, 1969, с. 147.

[10] Д. Аладжов — Археологически данни за ранното Средновековие в Източнородопската област, Родопски сборник, т. II, 1969, с. 243; М. Деянова и В. Найденова — Археологически проучвания при с. Доспат, Смолянски окръг, Родопски сборник, т. II, 1969, с. 228.
[11] Д. Цончев — К изучению особенностей строительства болгарских и византийских крепостей эпохи развитого феодализма, Византийский временник, т. XVIII, с. 207.
[12] Д. Овчаров — Ранновизантийската крепост до с. Кабда, Търговищко, ИНВИМ, 1974, кн. 1, с. 106.
[13] D. Concev — La Forteresse Tzepaina, Cepina, Byzslav, XX_2, 1959, p.
[14] С. Георгиева — Средновековни некрополи в Родопите, Родопски сборник, т. I, 1956, с. 129.
[1] И. Велков — Няколко крепости, селища и светилища в Родопите, ИИД, т. XIII 1964, с. 17.
[16] Т. Герасимов — Монетни съкровища, намерени в България, ИАИ, XXVI, 1964.
[17] И. Венедиков и Н. Виходцевски — Две неизвестни гробници в земите на одрисите, ИБИД, 1972, кн. XXVIII, с. 5.
[18] Ж. Въжарова — Три некропола в Източните Родопи, Родопи, 1971, кн. 1, с. 24.

LES FORTERESSES DANS LA REGION DE KROUMOVGRAD

IVAN BALKANSKI

Résumé

La région de Kroumovgrad occupe la partie centrale du Rhodope de l'est. Ici s'élèvent les chaînes montagneuses de Maglénik, du Stramène rid et d'Irantépé. Sur leurs cimes ont été construites à la fin du premier millénaire, avant l'ere nouvelle et plus tard, au Moyen âge (XIII—XIV siècle), beaucoup de forteresses (v. la carte). Quelques unes sont construites par les Thraces, d'autres par les Bulgares, Les murailles des forteresses bulgares sont bâties avec de grands blocs de pierre, sans jointure. C'est le mode de construction des forteresses près d'Ormanlar (fig. 1), de Métlitchka (fig. 2) — la muraille du nord, Obitchnik, Hissar et Plovka.

Certaines des forteresses sont élevées pendant l'époque antique tardive, mais il y en a, et un très grand nombre qui sont bâties au XIII — XIV siècle par les Bulgares. Les murailles de ces dernières sont construites avec des pierres taillées, liaisonnées avec du mortier blanc. Leur position est fortifiée par des tours carrées, situées d'ordinaire près de l'entrée ou des lieux donnant un accès plus facile. La forteresse la mieux conservée et celle prés du village de Sarnak (fig. 3, 6). On a découvert des débris de forteresses du Moyen âge près des villages: Egrèke, Divissilovo, Zlatoliste (fig. 4), Tchernitchévo, Tatoul (fig. 5), Hissar, Kran (fig. 7), Strandjévo, Péliene et ailleurs. C'est là que les Bulgares trouvaient un refuge contre les essais des Turcs et des Kardjali de les convertir à la réligion mahométane. Ces forteresses sont des monuments de l'art militaire médiéval de fortification des Bulgares.